

DZIEDZICTWO NOWOCZESNOŚCI W JAPONII – KATEGORIE WARTOŚCIOWANIA I PRZYKŁADY OBIEKTÓW

Legacy of modernity in Japan - categories of valuation and examples

Waldemar J. Affelt*

ABSTRACT: The author presents observations and information gathered during his study visit to Japan in February 2016. The Law of 30 May 1950 for the Protection of Cultural Property is outlined and formal categories of monuments are accordingly provided. The eight case studies discuss valorization of monuments based on contextual interpretation and along with their social and national significance. A non-European system of dating where timeline is divided not on centuries but by historical periods of different yearly length according to the emperor's reign is mentioned. Special attention is given to the

entry of Japanese site on the UNESCO World Heritage List in 2015, because it represents the resources of the industrial heritage from the Meiji Restoration – an eve of Modernity. Within conclusions author calls for better education of preservationists who should be familiar with humanistic dimension of their profession expressed by research not only a tangible objects but the important individuals related to the given protected site, as well.

KEY WORDS: heritage of technology, cultural heritage in Japan, Meiji Restoration

Wprowadzenie

Otwarcie feudalnej Japonii na świat dokonało się w ramach historycznego projektu politycznego wyjścia z izolacji zwanego Restauracją Meiji – takie imię przyjął w 1868 r. zaledwie 16-letni cesarz, co znaczy „oświecenie i pokój”. W 1871 r. zniesiono klasę samurajów oraz ustanowiono Proklamację ochrony starożytności i dawnych nieruchomości. Na mocy tego aktu prawa sporządzono rejestr zabytków ruchomych i nieruchomych, których liczba osiągnęła 200 tys., ujętych w trzydzieści jeden kategorii. W owym czasie za religię oficjalną uznano shinto, co przyczyniło się do zmniejszenia areалу własności świątyń buddyjskich oraz upadku ich świetności i pogorszenia stanu zachowania zabytkowych zasobów. Już wkrótce stan ten uległ zmianie, gdy ustanowiono Prawo ochrony dawnych świątyń w 1897 r. Tu trzeba zaznaczyć, że angielskojęzyczny termin shrine odnosi się do świątyń szintoistycznych, natomiast słowo temple (stupa, wat, pagoda) wskazuje świątynię kultu buddyjskiego, co ma oczywiście dwa różne odpowiedniki w języku japońskim gongen (także hokora, mikoshi) oraz tera. Obecnie obowiązująca Ustawa z roku 1950 po kolejnych aktualizacjach rozszerza typologię obiektów objętych ochroną, wprowadzając w 2004 r. „krajobraz kulturowy”, czemu również towarzyszy odpowiedni akt prawa w zakresie planowania przestrzennego, przywołujący filozoficzne pojęcie piękna.¹

* PhD Waldemar J. Affelt, Gdańsk University of Technology
<https://orcid.org/0000-0003-3274-5210>

¹ Scott Geoffrey R., *The Cultural Property Laws of Japan: Social, Political, and Legal Influences*, [online] <http://digital.law.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/728/12PacRimLPolyJ315.pdf> (dostęp: 15 marca 2017 r.).

Ustawowo chronione dobra kultury w Japonii wyłania się podług dwóch systemów zabytków nominowanych lub rejestrowych. Zabytki nominowane (ang. designation system) są dobrami kultury, na których właściciele nałożono ograniczenia dokonywania zmian, napraw i/lub wywozu zagranicę. Nominowanie prowadzone jest na trzech szczeblach administracyjnych. Obecnie na szczeblu krajowym objęto ochroną ponad 16 tys. obiektów, na szczeblu regionalnym (prefektura) 21 tys., a na komunalnym (gmina) 86 tys. Ponadto niektóre obiekty szczególnie wartościowe z punktu widzenia światowej kultury mogą zostać uznane za „skarby narodowe”, czyli National Treasure. Kryteria nominacyjne obejmują siedem aspektów wartościowości:

- znacząca dla Japonii wartość artystyczna i historyczna terenów i ich zabudowy;
- znacząca wartość naukowa zasobów archeologicznych i innych źródeł historycznych;
- piękne scenerie o wartości artystycznej, estetycznej lub historycznej, znaczącej dla Japonii;
- wysoka wartość grupy budynków tradycyjnych, tworzących wraz z ich otoczeniem historyczny zespół;
- wysoka wartość obiektu jako skarbu narodowego, unikatowego z punktu widzenia kultury światowej;
- wyjątkowo wysoka wartość obiektu z punktu widzenia historii lub nauki;
- wysoka wartość środowiska naturalnego.

Zabytki rejestrowe (ang. registered monuments) nakładają na właściciela mniejsze restrykcje i obejmują przede wszystkim obiekty okresu Meiji (od 1868 r.) oraz okresów późniejszych, szczególnie w przypadku, gdy ich zachowaniu zagraża rozwój miast lub i inne czynniki. Są to obiekty związane z nowoczesnością. Pomoc finansową w utrzymaniu ich zadowalającego stanu zapewnia głównie państwo, ale w mniejszym wymiarze, niż dla zabytków nominowanych.

Znamiennym w Japonii jest odnoszenie datowania obiektów nie do chronologii osi czasu z rocznymi lub stuletnimi interwałami, ale do ciągu okresów historycznych, których czas trwania wyznacza okres sprawowania jakiegoś systemu władzy lub trwanie centralnego jej ośrodka. Okresów tych, licząc od czasów prehistorycznych, czyli ok. 12 tysiąclecia p.n.e., do czasów współczesnych jest szesnaście, a sama nowoczesność rozważana od epoki Restauracji Meiji obejmuje cztery, nazywane od imienia aktualnie sprawującego władzę cesarza. Ponowoczesność można odnieść do obecnego okresu Heisei, liczonego od 1989 r., a jego nazwa znaczy „pokój wszędzie”, którą to dewizę obrał dla swojego panowania cesarz Akihito.

Państwową ochronę zabytków sprawuje instytucja rządowa Agency for Cultural Affairs podległa Ministerstwu Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Techniki. W jej publikacji z 2015 r. często przywołuje się koncepcję rozwoju zrównoważonego, co już zapowiada tytuł „Dobra kultury dla przyszłych pokoleń”². Lista owych dóbr ujętych w sześć kategorii jest obszerne i zdaje się wyczerpywać możliwości typologiczne, inspirując jednocześnie poszukiwanie kryteriów wartości adekwatnych dla danego dobra, którymi są:

- Materialne dobra kultury Tangible Cultural Properties, posiadające (a) wysoką wartość historyczną lub artystyczną jak np. obiekty budowlane, malarstwo, rzeźba, wytwory

² Cultural Properties for Future Generations [online] http://www.bunka.go.jp/tokei_hakusho_shuppan/shuppanbutsu/bunkazai_pamphlet/pdf/pamphlet_en_03_ver04.pdf (dostęp: 15 marca 2017 r.).

rzemiosła, dzieła kaligrafii, klasyczne książki i starożytne dokumenty oraz (b) wysoką wartość naukową jak np. artefakty archeologiczne i inne historyczne materiały źródłowe. Pozostałe dobra na ogół reprezentują „sztuki piękne i stosowane”.

- Niematerialne dobra kultury Intangible Cultural Properties takie jak np. sztuki teatralne, muzyka i techniki rzemiosł, które charakteryzuje wysoka wartość historyczna lub artystyczna. Umiejętności twórcze i/lub odtwórcze posiadają pojedyncze osoby lub grupy osób, które je nabyły i odpowiednio opanowały.
- Ludowe dobra kultury Folk Cultural Properties są niezbędne dla zrozumienia przemian w codziennym życiu ludzi, jak np. (I) sposoby i zwyczaje związane z: (a) żywieniem, ubiorem i mieszkaniem, (b) wykonywaniem zawodu, (c) praktykami religijnymi oraz (d) corocznymi imprezami; (II) ludowe sztuki widowiskowe; (III) umiejętności rzemiosła ludowego; (IV) takie obiekty jak odzież, przedmioty i domy używane w związku z powyższym.
- Zabytki Monuments obejmują kopce, kurhany, miejsca warownych siedlisk, fortyfikacje lub zamki i budynki monumentalne o wysokiej wartości historycznej lub naukowej. Zabytkami mogą być także ogrody, mosty, wąwozy, wybrzeża morskie, góry i inne piękne scenerie o wysokiej wartości artystycznej lub krajobrazowej. Obejmują one także zwierzęta, np. ibis czubaty (japoński) i żuraw mandżurski (japoński), rośliny oraz formacje geologiczne i wytwory mineralne o wysokiej wartości naukowej.
- Krajobrazy kulturowe Cultural Landscapes, które wyewoluowały z cech geograficzno-kulturowych regionu oraz ze sposobów i warunków życia ludzi. Są one niezbędne do zrozumienia stylu i / lub sposobów życia współczesnych Japończyków.
- Zespoły tradycyjnych budynków Groups of Traditional Buildings, posiadające wysokie wartości, które wraz z ich otoczeniem tworzą historyczną scenerię.

W praktyce japońska systematyka dóbr kultury obejmuje piętnaście kategorii szczegółowych, w tym bardzo szczególną – Żywe Skarby Narodowe Japonii, za które uznano kilkadziesiąt osób, będących uosobieniem dziedzictwa niematerialnego w ośmiu kategoriach sztuki teatralnej oraz ośmiu kategoriach rzemiosła artystycznego.

Stocznia Maizuru

We wspomnianej broszurze jako przykład różnorodności typologicznej umieszczono Światowe Muzeum Cegieł, urządzone na terenie byłej stoczni wojennej, wzniesionej na początku XX w., której zabudowania uznano za „ważne dobro kultury w mieście Maizuru, prefektura Kioto”. Magazyn torped marynarki wojennej wzniesiony w 1903 r. jest najdawniejszym w Japonii przykładem konstrukcji szkieletu stalowego wypełnionego murem ceramicznym. Z europejskiej perspektywy może to wydawać się mało ważne, ale należy uwzględnić, że budulec ceramiczny dotarł do Japonii dopiero w okresie Meiji, a pierwsze transporty tego wyrobu były importowane z kontynentu i służyły do budowy fortyfikacji. Kolekcja została wzbogacona o przykłady cegieł starożytnych cywilizacji Mezopotamii, Egiptu, Chin i Grecji, aczkolwiek dumą jest brytyjski prezent z osiemnastowiecznej stoczni królewskiej marynarki wojennej w Portsmouth – mieście siostrzanym Maizuru. Przy okazji w przewodniku wspomina się, że z cegły zbudowana jest stacja kolejowa Tokio, a w Maizuru jest jeszcze około setki murowanych budynków, które można odnaleźć podług bezpłatnej mapki. Pozostałe budynki postoczniove, oczywiście murowane z cegły, są zaadaptowane na lokalne centrum kultury.

Budowle Kanału Jeziora Biwa i jego muzeum w Kioto

W Kioto, tuż w sąsiedztwie zoo, zaczyna się (a właściwie kończy) niezwykle atrakcyjny zabytek sztuki hydro-inżynierskiej okresu Meiji – droga wodna od największego w Japonii jeziora Biwa z wykutymi w skale tunelami, kanałami i pochylnią ziemną, pokonującymi różnicę poziomów 576 m. Budowla ta zasilila pierwszą w Japonii elektrownię wodną (druga powstała tuż obok w 1912 r.). Jest to kolejny przykład nowatorskiego w Japonii zastosowania cegły ceramicznej, zaprawy cementowej, betonu i żelbetu. Kioto w latach 784–1868 było stolicą cesarstwa. To właśnie tu Tanabe Sakuro (1861–1944), pierwszy japoński absolwent wydziału inżynierii londyńskiego Imperial College z 1883 r., przystąpił do realizacji projektu obmyślonego jeszcze w XII w., ale nie realizowanego z powodu obaw ludności, że jeżeli zbuduje się 7-milowy kanał od jeziora Biwa do Kioto, to zaniknie cenny łoś, zaś ono samo wyschnie. Argumentem przesądającym okazała się nadzieja na gospodarcze ożywienie Kioto podupadającego po przeniesieniu dworu cesarskiego do Tokio. Przewidywano modernizację transportu, zasilenie energetyczne przemysłu włókienniczego oraz dostawę wody pitnej bez ograniczeń. To wielkie i kosztowne przedsięwzięcie hydrotechniczne wymagało pozyskania środków z opodatkowania mieszkańców, mimo wyłożenia 1/3 z kasy cesarskiej oraz 1/4 z budżetu centralnego. Koncepcja projektowa Tanabe zyskała aprobatę rządowych ekspertów pochodzących z Europy, a młodziutki inżynier o świetnie zapowiadającej się karierze poślubił córkę gubernatora i już w 1886 r. rozpoczął roboty ziemne. Zgodnie z radą holenderskich doradców zrezygnował z zespołu służ na rzecz pochylni, po której płaskodenne jednostki pływające będą przeciągane na kołowych platformach. Jednocześnie rozważał możliwość wykorzystania energii spadku strumienia wody do napędzenia generatorów prądowych. Place budowy stały się miejscem zastosowania najnowszych osiągnięć techniki takich jak telefon, pompa parowa i dynamit, ale także – jak za dawnych czasów – wykorzystania koła dreptakowego do odwadniania i transportu linowego. Zakładano, że podstawowym środkiem transportu wodnego będzie łódka drewniana, a jej przemieszczanie dokonuje się na zasadzie przeciwwagi bliźniaczej łódki umocowanej do liny stalowej przerzuconej przez bęben nawojowy, poruszany silnikiem elektrycznym, zasilanym przez dwa generatory połączone pasem transmisyjnym z kołem wodnym Peltona – autentyk eksponowany w tym muzeum. Otwarcia kanału Biwa dokonał cesarz 9 kwietnia 1890 r. Wysocy urzędnicy napisali sentencje, które umieszczono na bramach tuneli. Tanabe sfinansował kamienny pomnik ku pamięci 17 robotników, którzy zginęli podczas budowy kanału i umieścił na nim nieco zdumiewający napis „Z każdej ofiary milion skorzysta”, w czym pobrzmiewa zwięzłość i lapidarność haiku. Wody jeziora tuż za ostatnim tunelem rozgałęziają się na dwa kanały; jeden kieruje się ku Osace poprzez rzekę Yodo, a drugi poprzez malowniczy arkadowy akwedukt „rzymski” wybudowany z cegły, długi na 93 metry i wzniesiony 14 metrów nad teren biegnie ku północy, nawadniając pola. Ta pierwsza w Japonii elektrownia wodna zasilila oświetlenie uliczne, sieć tramwajową oraz maszyny fabryczne w Kioto. W 1946 r. zaprzestano eksploatacji transportowej, a w 1996 r. kanał uznano za miejsce zabytkowe. Od 2006 roku służy on wyłącznie irygacji oraz zasila miejską sieć wodociągową i przeciwpożarową. Bezpośrednie otoczenie kanału jest atrakcją turystyczną, szczególnie podczas kwitnienia drzew wiśni, którymi obsadzono jego pobocza. Muzeum Kanału prezentuje wiele artefaktów z czasów jego budowy. Zaskakuje obfity materiał ikonograficzny w postaci dobrze zachowanych fotografii z placu budowy. Specjalny dział poświęcony jest Tanabe Sakuro, gdzie można zobaczyć jego lunetę geodezyjną, zestaw cyrkli i liniałów skalowanych, przedmioty osobiste i medal Telforda, jakim nagrodzono jego dysertację w Imperial College. Wzrusza manuskrypt – podręcznik, jaki napisał do szkolenia pracowników budowy, którzy nigdy dotąd nie mieli okazji spotykać się z techniką, jaką tu zastosowano po raz pierwszy w Japonii. Plansze ukazują wpływ

inwestycji na rozwój Kioto oraz całego cesarstwa.

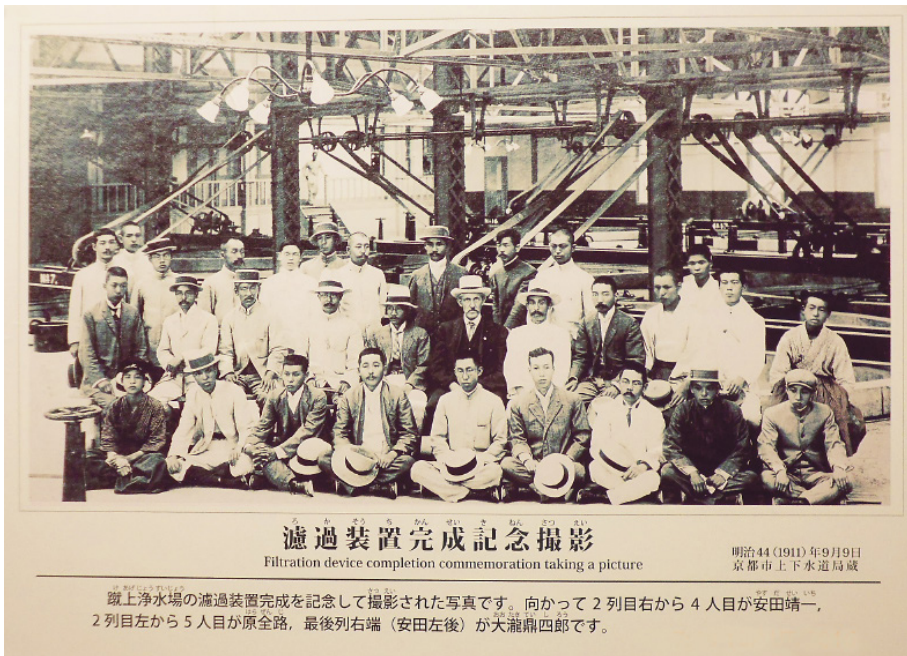
Il. 1. Kioto, końcowy fragment Kanału Jeziora Biwa z okresu Meiji. Instalacja terenowa stalowego wózka kołowego do przewozu łodzi towarowej po pochylni torowej. Fot. W. Affelt 2016

Il. 2. Kioto, akwedukt murowany z cegły z okresu Meiji, wzniesiony w ramach projektu budowy Kanału Jeziora Biwa. Jest to popularne miejsce spotkań oraz plener filmowy. Fot. W. Affelt 2016

- II. 3. Kioto, Muzeum Kanału Jeziora Biwa. Ekspozycje z wyposażenia biura budowy z okresu Meiji: egzemplarz cegły ceramicznej z pierwszej udanej partii wypału tego wyrobu, zastosowanego do murowania obudowy tuneli skalnych na trasie Kanału - ówczesna nowość w skali kraju; imbryk do parzenia zielonej herbaty; czarki do sake, oznaczone specjalnie do okoliczności, dla jakich zostały wykonane, czyli świętowania ukończenia kolejnego odcinka robót. Fot. W. Affelt 2016

- II. 4. Kioto, Muzeum Kanału Jeziora Biwa. Fotografia pamiątkowa budowniczych stacji filtrów w zespole uzdatniania wody pitnej Kujoyama w ramach realizacji tzw. Drugiego Kanału przy końcu okresu Meiji. Fot. W. Affelt 2016

Il. 5. Kioto, Rzeźba z brązu Kitagaki Taizo odsłonięta w setną rocznicę otwarcia Kanału Jeziora Biwa w hołdzie jego twórcom i pionierom Restauracji Meiji. Z tyłu widoczny budynek Muzeum Kanału. Fot. W. Affelt 2016

Zabytkowa rezydencja z okresu Edo przemysłowca Nozaki

Małe miasto Kojima w prefekturze Okayama jest znane z kilku powodów. Najnowszym jest 11-przęsłowy dwupoziomowy drogowo-kolejowy Wielki Most Seto Ōhashi o całkowitej długości 13,1 km, malowniczo położony na pięciu wyspach, zbudowany w latach 1978–1988. Wówczas był najdłuższym w świecie i zasłużył na swoje muzeum, dla którego wzniesiono specjalny jednoprzestrzenny budynek w kształcie żelbetowego łukowego przęsła mostowego, na tyle długi, aby mógł pomieścić makietę całej budowli. Obecnie tylko ona przypomina tę historię sprzed lat, gdyż wewnątrz zaadaptowano na potrzeby społeczności lokalnej, a Seto Ohashi Commemorative Museum przeniesiono na drugi przyczółek do miejscowości Sakaido. Ten nowy budynek nie tylko upamiętnia w czterech salach ekspozycyjnych historię budowy mostu oraz 13 ofiar śmiertelnych, które zabrała, ale także oferuje wielofunkcyjne pomieszczenia umożliwiające organizację imprez widowiskowych i konferencyjnych.

W Kojimie prosperuje Muzeum Dżinsu oraz wiele butików przypominających czasy prosperity regionalnego przemysłu włókienniczego, w których można zamówić na miarę dowolny produkt z tej tkaniny, oczywiście Made in Japan, w tym kimono i jukaty. Ale największą atrakcją jest udostępniona do zwiedzania autentyczna rezydencja producenta soli warzonej działającego tu od okresu Edo, czyli od 1829 r. pozyskującego sól z wody morskiej na 161 hektarach pól ewaporacyjnych. Wzniósł ją Buzaemon Nozaki (1789–1864), którego upamiętnia obelisk w pobliskim parku. Zabudowa obejmuje 1/3 terenu posesji o pow. 9900 m² i była użytkowana do lat 60. XX w. (okres Shōwa). Całość nieruchomości objęta jest

regionalną ochroną od 1977 r. jako miejsce zabytkowe. Suchy i zielony ogród, trzy pawilony herbaciane, aranżacje stojące, bieżącej lub kapiącej wody, kamienne alejki, omszałe ściany z cyklopowych kamieni – wszystko przystosowane do oglądania i kontemplacji. Główny budynek mieszkalny powstał w 1833 r. z 9 pokojami tworzącymi amfiladę o długości 49 metrów, wydzielanymi za pomocą przesuwanych drzwi lub papierowych parawanów ściennych. Natomiast dom gościnny zbudowano w 1851 r. z otwarciami widokowymi na specjalnie zaprojektowaną zieleń. Obok części mieszkalnej widnieje pięć budynków magazynowych, w których urządzono ekspozycję muzealną. Za nimi rozciągają się zabudowania gospodarcze wypełnione różnymi urządzeniami, narzędziami, przedmiotami codziennego użytku oraz pomieszczenia sanitarne. Ta właśnie część rezydencji przyciąga uwagę zwiedzających, komentujących i rozpoznających przeznaczenie poszczególnych artefaktów. Kompletne zaplecze kuchenne, a w nim maszynki do palenia kawy i robienia lodów, intrygują panie, zaś mężczyźni – warsztaty. Są to autentyczne wnętrza o nienagannym stanie utrzymania, zdadne do natychmiastowego użytkowania „tak jak to było dawniej”, a to porusza i pobudza wyobraźnię...³

Obecnie nazwisko Nozaki nosi Yasuhiko, prezydent zarządu przedsiębiorstwa Naikai Salt Industries Co., LTD., założonego w 1934 r., ale wywodzącego swoją historię zakładową stąd właśnie. Dewiza firmy mówi: Te drobne kryształki są darem od morza, ale harmonia między ludźmi a techniką może dać początek nowszym i lepszym produktom.⁴

Il. 6. Kojima, rezydencja przemysłowca Nozaki, zaplecze kuchenne użytkowane w okresie Showa. Fot. W. Affelt 2016.

³ Słowa podziękowania za przygotowanie logistyczne wizyty w Nozaki's Historical Residence Nationally Designated Important Cultural Property należą się panu prof. Michitaka Suzuki, który pozyskał i uprzejmie przekazał mi materiały angielskojęzyczne o tym zabytku.

⁴ Naikai Salt Industries CO., LTD. [online] http://www.naikai.co.jp/e_gaiyou.htm (dostęp: 15 marca 2017 r.).

- II. 7. Kojima, Citizens Exchange Center, a poprzednio muzeum Mostu Seto Ōhashi, którego model nadal jest eksponowany. Budynek przykryty łukowym stropodachem o konstrukcji rusztu żelbetowego z kasetonami pokrytymi muralami przedstawiającymi aktorów, kupców, rzemieślników i kapłanów podróżujących w okresie Edo. Fot. W. Affelt 2016

- II. 8. Kojima, skwer przed budynkiem Citizens Exchange Center, publiczna toaleta zaprojektowana w stylistyce okresu Edo. Na pierwszym planie oświetlenie uliczne nawiązujące kształtem do nadal istniejącej latarni morskiej, którą zbudował Nozaki w okresie Edo. Fot. W. Affelt 2016

Muzeum Pamięci Shimadzu w Kioto

W 1875 r. Genzo Shimadzu (1839–1894) utworzył w dystrykcie Kiyamachi, przedsiębiorstwo nazwane od jego imienia i istniejące do dzisiaj. 6 grudnia 1877 r. przyniósł mu sławę ogólnokrajową, ponieważ udało się wznieść na 38 metrów po raz pierwszy w Japonii balon załogowy, czemu przyglądało się 48 tys. biletowanych widzów zgromadzonych w ogrodach pałacu cesarskiego; problemem było uszczelnienie powłoki i wytworzenie wystarczającej objętości wodoru, ale Genzo w końcu po wielu nieudanych próbach poradził sobie z tym.⁵ Siedzibą muzeum jest skromny drewniany dwukondygnacyjny budynek o białych ścianach, przez niego wzniesiony w dzielnicy Nakagyō-ku, w którym spędził 45 lat, użytkując go również na biura swojej firmy. Katalog unikatowych instrumentów naukowych jego produkcji z 1882 r. obejmuje już 110 pozycji. Nabywcami byli naukowcy wyposażający laboratoria badawcze nowopowstałego w sąsiedztwie uniwersytetu. Jego syn Genzo Junior (1869–1951) przejął interes po nagłej śmierci ojca i wkrótce został nazwany Japońskim Edisonem. Uzyskał 178 patentów, w tym na takie wynalazki jak kamera spektralna, mikroskop elektronowy, chromatograf gazowy.

W 1895 r. przystąpił do produkcji akumulatorów prądowych, co obecnie kontynuuje koncern GS Yuasa Corporation (w nazwie inicjały geniusza) na potrzeby pojazdów elektrycznych i stacji kosmicznych. W 1896 r. uzyskał pierwszą w Japonii fotografię roentgenowską, a w 1909 r. skonstruował pierwszy w Japonii aparat do prześwietleń promieniami X, zachowany w komplecie i eksponowany w muzeum. W 1930 r. cesarz uznał Genzo Shimadzu Jr. za jednego z dziesięciu największych wynalazców Japonii i zaprosił na bankiet w pałacu imperialnym. W roku 1934 wkroczył na rynek instrumentów analitycznych dzięki udanej konstrukcji pierwszego w Japonii spektrografu. Okres odbudowy kraju po II wojnie światowej był szczególnie owocny dla rozwoju firmy. Ekspozycja muzealna od 2006 r. przybliżyła zwiedzającemu historię rodzinną, którą rozpoczyna ojciec Seniora, wytwórca metalowych elementów dla ołtarzy świątyni buddyjskich, przy wytwarzaniu których terminował jego syn, nabywając umiejętności precyzyjnej pracy ręcznej, co sprawnie przejął po nim G. S. Junior. Fotografie, korespondencja, prototypy własnych produktów, a także ponad tysiąc zgromadzonych instrumentów dydaktycznych i naukowych ilustrują historię fizyki i służą do aranżacji lekcji muzealnych⁶. Symbolem obecnego przedsiębiorstwa jest czerwony równoramienny krzyż wpisany w okrąg na białym tle. Jak informuje materiał firmowy „konstrukcja znaku oparta jest na podstawach naukowych, służących do optymalizacji odczuwania piękna, ponieważ zastosowane trójwymiarowe wskaźniki korygują iluzję różnicy w szerokości linii, zapewniając przyjemne wrażenie równowagi”. Dodano także interpretację historyczną; otóż Yoshihiro Shimadzu (1535–1619), władca prowincji Satsuma, przejeżdżał przez Banshu Himeji, zmierzając do nowonadanych mu terenów przez Hideyoshi Toyotomi (1536–1598), jednego z trzech zjednoczycieli państwa. Posługiwał mu wówczas Sohbei Inoue, protoplasta Genzo Shimadzu. W dowód uznania za tę służbę pan Yoshihiro zezwolił Sohbei na używanie nazwiska Shimadzu wraz z godłem tej rodziny – okręgiem z krzyżem wewnątrz. I tak wytwory najbardziej dziś zaawansowanej technologii znakowane tym godłem, za pośrednictwem elementu dziedzictwa niematerialnego, wiążą się z minionymi epokami dziejów Japonii...

⁵ Genzo Shimadzu Sr. and Jr. *Discover the philosophy behind Shimadzu by tracing the steps of Genzo Shimadzu Jr. and Sr., who together created the company, The MOMENT* [online] <http://www.shimadzu.com/visionary/moment/> (dostęp: 15 marca 2017 r.).

⁶ Za przygotowanie wizyty w SHIMADZU Foundation Memorial Hall i uprzejme tłumaczenie komentarzy przewodnika należą się serdeczne podziękowania pani Yumiko Noguchi.

- II. 9. Kioto. SHIMADZU Foundation Memorial Hall, autentyczny pierwszy w Japonii aparat do prześwietlenia promieniami X, skonstruowany w tym budynku przez Genzo Shimadzu Juniora w 43. roku okresu Meiji, po trzynastu latach eksperymentów i prób (niewidoczne na zdjęciu, ale eksponowane obok są pulpit sterowniczy i szafa generatora). Fot. W. Affelt 2016

- II. 10. Kioto. SHIMADZU Foundation Memorial Hall, auto „Detroit” model EV (ang. Electric Vehicle) sprowadzony przez Genzo Shimadzu Juniora w 6. roku okresu Taisho i użytkowany dla sprawdzania skuteczności wciąż ulepszanych baterii; po trzydziestu latach osiągał przebieg 40 km na jednym ładowaniu jednego akumulatora. Fot. W. Affelt 2016

Dom Hyakusuke Kaku, lekarza okresu Meiji w Wakayamie

W mieście Wakayama prefektury Okayama w dniu 14 lutego 2016 r. odbyła się niecodzienna impreza. Otóż na sześć godzin udostępniono do publicznego zwiedzania drewniany dom mieszkalny z pełnym wyposażeniem. Zbudował go w tzw. stylu zachodnim (z polskiego punktu widzenia – raczej kolonialnym) w 1877 roku Hyakusuke Kaku, lekarz klanu Kishu, którego tradycyjne domostwo znajdowało się z tyłu. Nowa forma fasady, całkowicie wówczas – a i dzisiaj – wyjątkowa w swoim otoczeniu, miała informować o nowej usłudze tutaj dostępnej, czyli praktyce lekarskiej „zachodniej medycyny”. Poczekałnia została urządzona na wzór europejski, podobnie jak i przyległa apteka, ale już gabinet lekarski, jakkolwiek wyposażony w europejskie meble, zapewniał przestrzeń do tradycyjnej obdukcji pacjenta leżącego na tatami. Domostwo spełnia kryteria nominacji jako narodowe znaczące dobro kultury, ale Sachiko Kaku, właścicielka w mocno podeszłym wieku, wstrzymywała się z procedurą aplikacji, gdyż wprawdzie mogłaby ona zapewnić dostęp do środków publicznych na cele konserwatorskie w wysokości 85% kosztorysu, jednakże z obowiązkiem wniesienia pozostałego wkładu własnego, który wyszacowano na 30 milionów jenów, a tego pragnęła zaoszczędzić przyszłym spadkobiercom.

Il. 11. Wakayama, domostwo lekarza Hyakusuke Kaku z okresu Meiji w stylu „zachodnim”; organizatorzy nie spodziewali się tak wielkiego zainteresowania społeczności lokalnej możliwością obejrzenia wnętrza prywatnego domu. Odświętny strój zwiedzających podkreśla znaczenie, jakie nadali temu wydarzeniu. Fot. W. Affelt 2016.

Po śmierci właścicielki we wrześniu 2015 r. sprawa nabrała biegu w związku z zainteresowaniem przyszłością tego miejsca członków lokalnego stowarzyszenia architektów i inżynierów budowlanych. Poniekąd są oni zmuszeni podejmować podobne aktywności, gdyż to warunkuje uzyskanie odpowiednich uprawnień do prac przy obiektach zabytkowych. Obrano strategię porozumienia między spadkobiercami a gminą miejską, która mogłaby na jakichś akceptowalnych przez strony warunkach przejąć tę nieruchomość. Zakłada się, że w obiekcie powstanie instytucja publiczna służąca uświadomieniu społecznemu jego wartości i znaczenia historycznego, czyli tzw. dom otwarty. Póki co, członkowie stowarzyszenia jako wolontariusze udostępniają obiekt do zwiedzania. Wspomniana impreza wzbudziła niespodziewane zainteresowanie, gdyż przybyło ponad czterystu mieszkańców, co sprawiło problem w aranżacji zapowiadanej ceremonii herbaty w pawilonie ogrodowym. Na początku 2017 r. w budynku zorganizowano staraniem towarzystwa kobiecego Imabuku Women Association wystawę obrazów pani Sachiko Kaku, które tworzyła z talentem i przyjemnością, do ostatnich chwil pełniąc obowiązki strażniczki rodzinnej spuścizny, dzięki czemu dotrwała ona do dzisiaj w pełnej autentyczności i integralności zarówno obiektów ruchomych jak i nieruchomych. Np. zasób domowego archiwum obejmuje ok. dwóch tysięcy dokumentów, co wymaga zinwentaryzowania i opracowania; w roku 2017 zaplanowano ich stosowną wystawę. W publikacjach medialnych podkreśla się związek obiektu z epoką Meiji i ustanowieniem w Japonii nowoczesnego lecznictwa, w tym, szkolnictwa medycznego i szpitalnictwa oraz organizacji Czerwonego Krzyża. Tak więc narracje zabytkoznawcze znacznie odchodzą od spraw architektoniczno-artystycznych w kierunku historii społecznej, która właśnie tutaj dokonywała się.⁷

Budynek szkoły podstawowej Meirin w Kioto

Miejsce to pełniło funkcje edukacyjne w latach 1869–1993. Z czasów najdawniejszych ostał się jedynie fragment bramy od ulicy Nishiki-koji. Był to zamożny dystrykt zamieszkiwany przez hurtowników odzieży oraz malarzy i garncarzy, chętnie wspierających potrzeby szkolnictwa. Dzieła sztuki подарowane szkole są przechowywane w Kyoto City School History Museum. Obecny trzygondygnacyjny żelbetowy budynek pochodzi z okresu Taisho i jest utrzymany w stylu imperialnym, chociaż intensywna rozbudowa w roku 1931 (okres Shōwa) wprowadziła zmiany konstrukcyjne w postaci ram stalowych, nadając bryle wyraźnie modernistyczny charakter, jednocześnie łagodząc surowe wrażenie, jakie dotąd sprawiał, poprzez zastosowanie ciepłokremowej elewacji, pokrycie dachu „hiszpańskimi” pomarańczowymi dachówkami oraz odprowadzenie wód deszczowych z dachu systemem zielonych rynien i rur spustowych (obecnie kremowych). Przypuszcza się, iż na tę przyjazną aranżację wpłynął celebrowany od IX wieku w sąsiedztwie Gion Festival – czerwcowe święto oczyszczenia dla prześlągania bóstw odpowiedzialnych za powodzie, pożary i trzęsienia ziemi, podczas którego pobliskimi ulicami przemierza się pochód z barwnymi platformami okrytymi gobelinami. Renowację poszkolnego budynku z przeznaczeniem na Kyoto Art Center przeprowadzono według reguł konserwacji, minimalizując interwencje oraz zachowując jak najwięcej z autentycznego wystroju i wyposażenia. Ośrodek ruszył w 2008 roku, zaś w 2010 został uznany na szczelbu krajowym za zabytek

⁷ Za zorganizowanie tej wizyty należą się serdeczne podziękowania pani kurator Yoshiko Inoue z The Museum of Modern Art w Wakayamie oraz panu dr. arch. Shuji Nishiyama z Wakayama Association of Architects & Building Engineers, który zechciał przygotować dla mnie materiały informacyjne po angielsku.

rejestrów jako nieruchome dobro kultury Tangible Cultural Property.⁸

Il. 12. Kioto, Art Center, miejski ośrodek sztuki urządzone w budynku byłej szkoły podstawowej z okresu Shōwa, gdzie zastosowano zasady konserwacji-restauracji według Karty Weneckiej; umywalnia publiczna we wnęce na korytarzu. Fot. W. Affelt 2016.

Świadectwa Rewolucji Przemysłowej Meiji

Rok 2015 przyniósł spektakularny sukces japońskiej dyplomacji kulturalnej, jakim był wpis seryjny 23 obiektów znajdujących się w 11 lokalizacjach na 8 oddzielnych obszarach administracyjnych⁹. Sześć z nich znajduje się w południowo-zachodniej części kraju, jeden w centralnej, a następny w północnej części wyspy Honshu. Sentencja wpisu stwierdza, że „Miejsca te są dowodem szybkiego uprzemysłowienia kraju od połowy XIX wieku do początku lat 20. XX wieku, poprzez rozwój przemysłu hutnictwa żelaza i stali, budowy okrętów i wydobycia węgla. Ilustrują one proces transferu technologii z Europy i Ameryki do feudalnej Japonii od połowy XIX wieku oraz pokazują sposób, w jaki technologia ta została dostosowana do potrzeb kraju i społecznych tradycji. Obiekty te poświadczają pierwsze udane przeniesienie zachodniej industrializacji do nie-zachodniego narodu.” Największym kompleksem jest wyspa Hashima, w prefekturze Nagasaki, nieomal w całości zabudowana i kryjąca podwodną kopalnię węgla kamiennego. Wyspę użytkowaną do 1974 r. zamieszkiwało 5 tys. ludzi, natomiast później stała się monumentalną ruiną, która znalazła nowe użytkowanie po 2009 r. jako atrakcja turystyczna, a do popularyzacji tego miejsca przyczynił się horror parapsychologiczny pt. „Project Hashima” produkcji tajlandzkiej z 2013 r. Zgłoszenie tego miejsca do wpisu na Listę

⁸ Za umówienie spotkań i pozyskanie stosownych pozwoleń na zwiedzenie The Kyoto Art Center oraz uprzejme tłumaczenie komentarzy, należą się serdeczne podziękowania pani Yumiko Noguchi.

⁹ Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Iron and Steel, Shipbuilding and Coal Mining, [online] <http://www.japanmeijiindustrialrevolution.com/en/index.html> (dostęp: 15 marca 2017 r.).

Światowego Dziedzictwa spowodowało zawirowanie w kręgach dyplomatycznych, gdyż rząd Korei Południowej oprotestował ten zamysł i przystąpił aktywnie do akcji pozyskiwania zagranicą zgody na brak poparcia tego wniosku na międzynarodowym forum Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁰. Na pierwszy rzut oka wydawać się może to skutkiem „polityki historycznej” i różnej percepcji znaczenia danego dobra kultury interpretowanego według poprawności politycznej obowiązującej w danym kraju.

Budynek Le Corbusiera w Tokio

Charles Eduoard Jeanneret-Gris (1887–1965), czyli Le Corbusier pozostawił w Azji Dalekowschodniej jeden budynek zrealizowany podług jego projektu dla Narodowego Muzeum Sztuki Zachodniej w tokijskim Ueno Park¹¹. Miał on pomieścić kolekcję dzieł sztuki stworzoną w latach 20. XX wieku przez zamożnego armatora Kojiro Matsukata. Koszty inwestycji pokryło państwo, jako wyraz zadowolenia z powrotu kolekcji w 1953 r. po jej wojennej konfiskacie przez Francję. Szczegóły projektu opracowali Kunio Maekawa, Junzo Sakakura i Takamasa Yoshizaka, praktykujący w paryskiej pracowni mistrza, wykorzystując jego szkic koncepcyjny sprzed dwudziestu lat i zatytułowany „muzeum nielimitowanego wzrostu”, co uzasadniała spiralna pochylnia, mogąca wznosić się wraz z potrzebą dobudowania nowych powierzchni ekspozycyjnych. Konstrukcję wykonano z żelbetu w 1959 r., a następnie rozbudowano w latach 1979 i 1998, ale już w sposób bardziej konwencjonalny z zaniechaniem autorskiej wizji. Obiekt w 2007 r. objęto ochroną jako znaczące dobro kultury, a w rok później po raz pierwszy nominowano do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w towarzystwie 21 innych obiektów oraz ponownie w 2011 r. pośród 19, no i po raz trzeci, co zakończyło się sukcesem w 2016 r. Oficjalna sentencja uzasadnia wpis słowami: „Dzieło architektury Le Corbusiera, wybitny wkład w modernizm (modern movement). Seryjny wpis obejmuje „17 miejsc z siedmiu krajów, będących dowodem inwencji nowego języka architektonicznego, który zrywał z przeszłością. Zbudowane w ciągu półwiecza, w okresie który Le Corbusier nazywał „badaniem pacjenta”¹², odzwierciedlają rozwiązania modernistyczne i nowe techniki architektoniczne, jakie stały się wyzwaniem dla XX wieku, odpowiadając na potrzeby społeczeństwa. Te arcydzieła geniuszu twórczego również świadczą o internacjonalizacji praktyk architektonicznych na całej planecie.” Japońskie źródła prasowe podkreślają współdziałanie tutejszych architektów w projektowaniu i realizacji dzieła Le Corbusiera, tym bardziej, że w pobliżu stoi zbliżony w bryle budynek Tokyo Bunka Kaikan z salą koncertową na 2300 miejsc, wzniesiony w 1961 r., według projektu Kunio Maekawy.

Zakończenie

System ochrony dóbr kultury w Japonii pozwala umieścić nieomal dowolny obiekt w którejsz z wielu kategorii na podstawie kombinacji rozlicznych kryteriów, rozważanych w znaczącym kontekście narodowym. Formalnie frazeologia tego wartościowania jest analogiczna do polskiej

¹⁰ Kimura Kan, *Seoul's Last-Minute Campaign to Derail Japan's World Heritage Bid* [online] <http://www.nippon.com/en/currents/d00193/> (dostęp: 14 marca 2017).

¹¹ Worrall Julian, *Le Corbusier's Japanese ghost lives on in Ueno*, The Japan Times, January 20, 2016.

¹² Sentencja UNESCO nawiązuje do tytułu literackiego autoportretu Le Corbusiera z 1960 r., wydanego pod tytułem *Creation is a Patient Search*, do czego przedmowę napisał Maurice Jardot, (1911–2002), historyk i kolekcjoner dzieł sztuki nowoczesnej.

Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gdyż również przywołuje wartości: artystyczną, historyczną i naukową. Natomiast ich interpretowanie i posługiwanie się stosowną argumentacją są otwarte, a ponadto wsparte zarówno pojęciem wartości estetycznej¹³ jak i pięknem scenerii (ang. scenic beauty), wynikającymi z kombinacji cech obiektu i jego otoczenia w ujęciu krajobrazowym (środowiskowym). Tutaj ujawnia się typowo japońska filozoficzna koncepcja niewidzialnej obecności bóstwa shinto oraz medytacyjnego buddyzmu zen, a może nawet echo zamierzchłego animizmu. Jakkolwiek datowanie roczne obiektów bywa stosowane, to tradycyjnie identyfikowane są one z okresem historycznym. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że dla Japończyka nie tyle jest ważne, jakie cechy ma obiekt sam w sobie, ale raczej kto i/lub co z nim wiąże się (asocjacje – skojarzenia) oraz jakie wydarzenia miały tu miejsce (projekcje – wyobrażenia). Wczytanie się w materiały informacyjne dotyczące zaprezentowanych obiektów, jak i obserwacja aranżacji wystaw i ekspozycji muzealnych ukazują głęboko humanistyczny, by nie rzec – humanitarny ryt, rzadki w polskich scenariuszach prezentacji i interpretacji zabytków. Otóż w Japonii wielką uwagę przywiązuje się do człowieka związanego z danym obiektem, czy to postaci historycznej, czy to anonimowego interesariusza z przeszłości. To na nim skupiona jest treść przekazu, to jego wizerunek powinien powstawać w umyśle zwiedzającego. Dzięki takiemu podejściu obiekty dziedzictwa kultury, a szczególnie techniki, otrzymują „ludzkie oblicze”, ułatwiające tożsamościową identyfikację współczesnego widza z owym reprezentantem przeszłości. Ważny jest również komponent tożsamości narodowej lub regionalnej, podkreślany przy każdej okazji. Kontakt Japończyka z zabytkiem staje się relacją z rzeczywistym, chociaż minionym człowiekiem, zaś ona sama sprzyja tworzeniu wspólnotowego kontinuum teraźniejszości i dawności... To wielowymiarowe i poznawcze rozszerzenie egzystencjalnego „dziś” ku wieczności być może wyjaśnia fenomen takiego właśnie istnienia dziedzictwa przeszłości w japońskiej współczesności oraz tak powszechne nim zainteresowanie.

Prof. Andrzej Rusłan F. Nowicki (1919–2011) stworzył przed laty ergantropijno-inkontrolologiczny systemem filozofii spotkań w rzeczach, wyłożony w książce pod takim właśnie tytułem, który mógłby inspirować wszystkich zajmujących się zabytkami¹⁴, podobnie jak panestetyzm i estetyki otwarte według koncepcji prof. Marii Gołaszewskiej (1926–2015)¹⁵, ale czy jest dla podobnych rozmyślań miejsce w dzisiejszych narracjach edukacyjnych? Ochrona dóbr kultury sprowadzona do opisywania, mierzenia i rysowania (fotografowania) obiektu, przy jednoczesnym braku pogłębionej analizy aksjologiczno-normatywnej, pomijaniu spraw pamięci kulturowej i społecznej, niedostrzeganiu jego związku z rozwojem społeczno-ekonomicznym i postępem naukowo-technicznym, oraz zaniechaniu rozważań nad czasoprzestrzennymi relacjami, np. w kontekście historycznego krajobrazu

¹³ Notabene: polska Ustawa przywołuje pojęcie wartości estetycznej przy okazji definiowania prac restauratorskich, Art. 3. pkt 7.

¹⁴ Zob. Łukaszyński Janusz, Inkontrolologiczna koncepcja wzajemności Andrzeja Rusłana Nowickiego, „Kultura i Wartości”, nr 1 (5)/ 2013, s. 79–92.

¹⁵ Zob. Serafin Krzysztof, Ogólna teoria wartości w filozofii Marii Gołaszewskiej, „Kultura i Wartości”, nr 4 (8) /2013, s. 75–90.

miejskiego¹⁶, czy, idąc dalej, dynamicznej integralności tego krajobrazu¹⁷, lokuje jej adeptów na poziomie dziewiętnastowiecznej fakhochschule, a stąd już blisko im do fachidioten.¹⁸ A przecież nie o to chodzi w uniwersyteckim zabytkoznawstwie i konserwatorstwie XXI wieku – wieku zagrożeń człowieczeństwa, zacierania pamięci społecznej i kulturowej, upłynniającej i rozmywającej doczesność globalizacji, wszechobecnej techniki informacyjno-komunikacyjnej wirtualizującej stosunki międzyludzkie – gdzie najbardziej żywotną staje się bezwzględna konieczności usilnego podtrzymywania wymiaru ludzkiego we wszystkich działaniach, aktywnościach i relacjach między ludźmi.

Il.13. Park narodowy Kada Setonaikai, trwała ruina zaporowego fortu artyleryjskiego Miyama forticy Yura strzegącej przesmyku morskiego Kishi do Zatoki Osaka; zbudowany z importowanych cegieł ceramicznych w 1889, został wyposażony w 1892 w sześć haubic 28 cm o zasięgu 7800 m, częściowo produkcji japońskiej według projektu niemieckich zakładów Kruppa. Fot. W. Affelt 2016

Zaskoczeniem dla przybysza z Europy jest zgodność tego, co charakteryzuje japońską

¹⁶ Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego [online] http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/rekomenkrajobraz.pdf

¹⁷ Zancheti Silvio Mendes, Loretto Rosane Piccolo, Dynamic integrity: *A concept to historic urban landscap*, in: *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 5 (1):82, May 2015 [online] https://www.researchgate.net/publication/277718683_Dynamic_integrity_A_concept_to_historic_urban_landscape (dostęp: 15 marca 2017 r.)

¹⁸ Tematyka od dziesiątków lat obecna w niemieckojęzycznej literaturze poświęconej edukacji i kształceniu, które wraz z nieustannie zmieniającym się środowiskiem technicznym i społecznym zapotrzebowaniem na kwalifikacje nie potrafią wystarczająco wcześniej zapobiec nadmiernej specjalizacji absolwentów, dokonującej się z uszczerbkiem w posiadanym zasobie wiedzy ogólnej, szczególnie humanistycznej i historycznej. Zob. Vitzthum Thomas, *Fachidioten erobern die deutschen Universitäten* [online] <https://www.welt.de/politik/deutschland/article146904583/Fachidioten-erobern-die-deutschen-Universitaeten.html> (dostęp: 15 marca 2017r.)

ochronę zabytków z intencjami Konwencji z Faro¹⁹, która przecież tutaj nie obowiązuje... Można by skonkludować te rozważania stwierdzeniem, że gdy my w Europie deliberujemy nad znaczeniem dziedzictwa kultury dla społeczeństwa, to w Japonii żyje społeczeństwo, które zna i ceni swoje dziedzictwo.

PS. Dziękuję Redakcji za stworzenie możliwości podzielenia się moimi japońskimi spostrzeżeniami i przemyśleniami, co czynię po raz pierwszy.

---

¹⁹ Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005 r. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Rzeczypospolita Polska dotąd nie rozpoczęła procedury przystąpienia do tej konwencji.